

ללמד תכנים שלא ישאירו טראומה

רחלי גרינברג וצוריה (עמוסי) הלמן*

”את לא מכירה אותי ואני לא מכיר אותך, אבל אנחנו העם היהודי”
(היהודים, יהודה עמיחי)

אני מול השואה (צוריה)

ליום השואה אני מגיעה לאחר התעניינות ולמידה של הנושא. כבר בהיותי ילדה הייתה השואה נושא פתוח אצלנו בבית, שאפשר לדבר עליו ולשאול שאלות. אני לא באה ממשפחה שיש בה קשר ישיר לנושא אלא מתוך מקום של ידיעת הנושא על מנת שנזכור ונדע את המאורעות ונכיר את סבל היהודים בעת ההיא.

אמי תמיד התעניינה בספרות השואה, ובימי לימודי התיכון שלי לאחר כל ספר שקראה הייתה משתפת אותנו בעלילה, ובעקבות הספרים הללו נוצר דיון. בעקבות הדיונים גם אחי הגדול ואני היינו קוראים את הספרים שקראה, וממשיכים לקרוא עוד ספרי עלילה העוסקים בנושא.

בהיותי סטודנטית במכללת אפרתה נרשמתי לתכנית ללימודי תעודה בהוראת השואה ולהנצחתה בבית הספר ובקהילה. התכנית נתנה הכשרה פדגוגית בעבודה מעשית ובסיורים באתרי הנצחה.

בתכנית יצאנו תחילה לסיור לימודי בליטא, אשר היה לי תחילת העמקת לימוד נושא השואה בצורה מקצועית. הסיור נתן לי להבין ולראות את המקומות ששמעתי ושקראתי עליהם לפני כן, כמו פונאר – בורות הרצח שהיו לקברי אחים – גטו וילנה והעיר קובנה. הנסיעה לליטא חיזקה בי את הצורך להבין את החשיבות הגדולה של לימוד השואה כדרך להנצחת היהודים שנרצחו רק משום היותם יהודים. הסיור לליטא יצר אצלי רצון להוסיף ללמוד את הנושא ולהעמיק בו.

---

* רחלי היא גננת בגן חובה ומדריכת גננות מטעם משרד החינוך. צוריה היא גננת בגן קדם-חובה וגננת מובילה.

במשך שנתיים למדתי על היבטים וגישות דידקטיות לילדים בגיל גן ועד כיתה יב שזרכם אפשר להעביר את נושא השואה. בהיותי סטודנטית העברתי ביום השואה שיעור לתלמידות כיתה ג כחלק מלימוד הנושא במכללה.

במקביל ללימודי השואה, כחלק מתהליך הלמידה במסלול הגיל הרך, השתתפתי בכל שנה בימים מרוכזים ללימוד הנושא, שהוזרכנו בהם במוזאון יד ושם. ביקרנו בתערוכה, הצגנו ספרים על השואה ולמדנו תכניות המותאמות לגיל הרך. ימים אלו העשירו אותי העשרה אישית ומקצועית.

הקדמה לגישה הפדגוגית

השואה היא נושא שרובנו כבוגרים מתקשים להתמודד אתו. הילדים נחשפים לנושא בכל מיני אופנים – בצפירה ובתכניות הטלוויזיה, בשיחות בבית ועוד. עם זאת יש איזודאות גדולה אשר לאופן שיש לשוחח עם ילדים בגן ובבית על השואה. מצד אחד יש רצון לגונ עליהם ולא לחשוף אותם לאירועים ולמראות כאלה, ומצד אחר איננו יודעים כיצד לענות על השאלות שבוודאי יעלו, מכיוון שגם לנו אין הסברים.

בשנת 2010 העברתי את הנושא לילדים בני שלוש-ארבע, שבפעם הראשונה נחשף לפניהם נושא השואה במסגרת הגן. התקשיתי בהעברת הנושא בגיל הזה, היות שהילדים הגיעו בלי ידע בנושא, והייתי הראשונה שחשפה אותו לפניהם. נוצרו לי שאלות כגון: איזה ידע יש לילדים בגיל הזה? מה אני יכולה להעביר לילדים בגיל הזה? עד כמה אחשוף את הנושא לפניהם? עד כמה הילדים הצעירים הללו יכולים להכיל? היה לי פחד מסוים שמא אספר משהו שעלול ליצור בהם חרדה. יש לי פחד להשאיר בהם טראומה שתחסום להם את הרצון לגעת שוב בנושא.

אני חושבת שחשוב להתחיל לספר לילדים על השואה כבר בגיל הגן, כשהם בני שלוש. לדעתי השואה היא חלק מהזהות, חלק מהזיכרון הקיבוצי. במהלך אירועי יום הזיכרון לשואה ולגבורה הילדים חשופים לתכניות ולסרטים המשוזרים בטלוויזיה, שומעים את הצפירה ועדים לשיחות המתנהלות בבית סביב הנושא. לכן חשוב לדעתי לחשוף את הילדים לנושא כבר מגיל הגן בדרך המותאמת להם מבחינה רגשית וקוגניטיבית, וכך ליצור אצל הילדים אמפתיה אשר תמנע גישה שיפוטית בהמשך.

הגן שלי שוכן בשכונת הר חומה בירושלים, גיל הילדים הוא קדם־חובה וטרם־חובה ויש בו 32 ילדים. הילדים מגיעים ממשפחות ברמה סוציאקונומית גבוהה. בשנים 2009-2011 הצטרפתי לפורום הגננות במכללת אפרתה, שעסק בקושי של מחנכי הגיל הרך בהתמודדות עם נושא השואה. התעצמו בי השאלות: כיצד אוכל לספר לילדים בגן שלי על המלחמות ועל הזוועות שגרמו הגרמנים לעם היהודי, עם הנצח, העם היהודי שה' תמיד עוזר לו לנצח ולהיות בראש מורם? כיצד אוכל להסביר לילדים שלא בכל מלחמה אנו מנצחים? בעקבות השיחות והדיונים בפורום הגננות עלו בי חששות גדולים יותר מהשנים הקודמות בהעברת נושא השואה בגן. עם רחלי, עמיתתי לעבודה, הגענו לפתרונות מקצועיים ההולמים את גישתנו לנושא.

אני מול השואה (רחלי)

אמי נולדה בטוניס ועלתה לארץ בשנת 1955, וכל חייה הייתי בטוחה שהשואה לא פקדה את משפחתי. תמיד היה בי דחף ללמוד על השואה, לשאול, לחקור, לראות סרטים ולקרוא ככל היותר, ובכל פעם ששאלתי את אמי על השואה היא הייתה מתחמקת ועוברת לנושא אחר. לא הבנתי מה מנע ממנה לענות, וזה עורר בי תחושה שהיא מנסה להסתיר משהו.

כאשר למדתי לימודי תואר ראשון השתתפתי במסע לליטא בנושא השואה, וכשחזרתי רציתי להוסיף ללמוד ולהעמיק את ידיעותיי, והצטרפתי ללימודי תעודה בנושא השואה והנצחתה. למדתי את הרקע ההיסטורי למלחמת העולם השנייה ולמדתי על המלחמה עצמה מכל מיני היבטים. למדתי גישות דיזקטיות לילדים במגוון גילים, וכיצד אפשר להעביר את הנושא מהגן ועד התיכון.

בזמן לימודי התעודה נודע לי שבתקופת המלחמה גויס סבי בכפייה למחנה עבודה בטוניס. רק הגברים נשלחו לעבודת כפייה – הנשים וילדים נשארו בבתיהם תחת שלטון הנאצים. סבתי הייתה חולה מאוד, ודודתה של אמי, נינט, טיפלה בה בעת ההיא. יום אחד התפרצו חיילים גרמנים לביתה של אמי, שהייתה אז בת שנתיים. הם חיפשו גברים המתחבאים בבית. הדביקו פלסטר על הפה של אמי כדי שלא תבכה, כי החיילים הנאצים איימו על סבתי שצריך להשתיק את התינוקת. במקרה אחר נכנס חייל גרמני לבית והצמיד אקדח לרקה של נינט בעוד אמי עמדה לידיה, וביקש ממנה שתפתח את כל דלתות החדרים כדי לראות שאיש אינו מתחבא שם. כאשר ראה הנאצי שאין אף אחד הוא עזב אותה. במשך הרבה שנים שמר סבי את הסיפור בסוד, ככל הנראה כדי להשכיח את הנושא. אחרי שנים של שתיקה, לאחר שכבר נפטר סבי, חשפה נינט את הסיפור לפני ולפני

אמי. כששמעתי את הסיפור בפעם הראשונה התקשיתי לעכלו והייתי מבולבלת מאוד, ובעזרת הסיפור התחלתי להבין עובדות מחיי סבי שלא היו ברורות לי. קישרתי את הסיפור המזעזע לעובדה שסבא שלי דיבר גרמנית והוגדר נכה ב-100% בגלל בעיות בגבו. הבנתי שהוא למד גרמנית בזמן הכיבוש הנאצי ושנפגע פגיעה פיזית במחנה העבודה הנאצי.

הרצון העז שלי ללמוד על השואה הוביל אותי לביקורים בכל מיני מוזאונים העוסקים בנושא. בעת ביקורי בושינגטון הייתי במוזאון השואה עם אישי ועם בנותי הצעירות. לא היה שמרטף לבנות, ולכן הן נכנסו אתנו לתוך המוזאון. בתי נחשפה למראות קשים שלא הייתה מוכנה להם, וחשיפה זו גרמה לה לרתיעה מהנושא ומכל דבר המזכיר את השואה אפילו ברמז. מאז הביקור ההוא במוזאון ובמשך שמונה שנים, עד שמלאו לה 13, לא הסכימה לראות סרטים העוסקים בשואה, לקרוא על אודותיה או לדבר עליה. מקרה זה השפיע על הגישה הפדגוגית שלי בנוגע להוראת השואה בגיל הרך.

הקדמה לגישה הפדגוגית

נושא השואה עניין אותי מגיל צעיר. לפני שלמדתי את נושא השואה חשבתי שחשוב לחשוף אותו לפני הילדים, וככל שנלמד אותם יותר על הנושא הם יתמודדו אתו טוב יותר. הבנתי שהגישה במוזאון יד ושם אחרת; באתר 'ילדים בגטו' מובא הציטוט הזה: "חשיפה לנושא השואה בשלב מוקדם ובאופן לא מבוקר עלולה ליצור אצל הילדים הצעירים טראומה, תחושה של ריחוק מהנושא ואף אנטגוניזם ונטייה לשיפוטיות"¹.

לאחר שלמדתי את נושא הוראת השואה ממגוון היבטיו, ועל רקע הניסיון האישי עם בתי במוזאון השואה בושינגטון, הבנתי עד כמה חשובה ההדרגתיות בחשיפה לנושא השואה והתאמתה לגילו של הילד ולמוכנותו. 'רידוד החוויה הרגשית' הוא המפתח לחשיפה נכונה ומתאימה לילדים בגיל הרך. יישמתי גישה זו כאשר העברתי את נושא השואה בגן הילדים. הגן שלי שוכן בשכונת ארנונה בירושלים; גיל הילדים טרום-חובה וחובה ויש בו 34 ילדים. הילדים מגיעים ממשפחות ברמה סוציאקונומיות גבוהה, והגן מתפקד כגן הורים.

1 מתוך האתר 'ילדים בגטו': <http://ghetto.galim.org.il/info/lessons.html>

כיצד פעלנו

הכנו מערך הכולל ארבעה שלבים בהתמודדות עם נושא השואה, שהשלב הראשון בו הוא אחרי פסח. הילדים מתחלקים לקבוצות ההטרוגניות הקבועות ועובדים עם הסיפור 'תומי' בהוצאת יד ושם, בדרך שאנו רגילות בה. כל ילד בקבוצה קיבל תמונה מהערכה, ודרך התמונות חיברו הילדים סיפור דמיוני על ילד. כתבנו את הסיפור שהם הכתיבו לנו (ראו נספח 1-2). הילדים רגילים לעבוד בצורה זאת במשך השנה עם סיפורים אחרים, ובשלב זה לא הזכרנו את השואה או את הילד תומי. בשלב השני אנו עוברות למסגרת של המליאה – הילדים בכל קבוצה עמדו בשורה עם התמונות שלהם והציגו אותן, והגננת קראה את הסיפורים שחיברו.

בשלב הבא – ביום השואה – שוב נפגשנו במליאה ללמוד את הסיפור האמתי של תומי עצמו. סיפרנו על חייו – היכן חי, במה אהב לשחק, מה אהב לאכול ועוד פרטים (ראו נספח 3) בעזרת תמונות מוגדלות מהספר. באותו יום קיימנו מפגש המחולק לשניים: החלק הראשון עסק בסוף הסיפור של תומי, והחלק השני בהכנה לצפירה. בתחילה הבאנו את הספר של תומי בפעם הראשונה, והצגנו מתוך הספר את אותן התמונות שהראינו במפגש הקודם. סיימנו את הסיפור עם מידע על אביו של תומי, שהכין לו את התמונות כהפתעה לרגל יום הולדתו השלישי. בחלק השני של אותו מפגש, כמה דקות לפני הצפירה, המשכנו את הסיפור. סיפרנו שאבא של תומי לא הצליח להגיע לארץ ישראל. מיד לאחר סיום הסיפור עמדנו לצפירה והצענו לילדים לחשוב על תומי ומשפחתו (ראו נספח 4).

רפלקציה (צוריה)

אף על פי שהתכנון היה משותף, כל אחת חוותה את הפעילות באופן אישי, לכן אנו מציגות כאן את הרפלקציה של כל אחת מאתנו בסעיף נפרד.

לאחר הצפירה הצביעה ילדה אחת ואמרה שלא כיף להיות יהודים, כי כל הזמן רוצים להרוג אותנו. כאשר שמעתי את האמירה הייתי קצת נבוכה, כי לא ידעתי מה לומר לה, ובאותו זמן ילדה אחרת אמרה שגם המן לא אהב את היהודים. הילדים המשיכו והעלו את נבוכדנאצר ואת אחשוורוש, ואז אחד הילדים אמר שה' תמיד שומר עלינו, וקורים לנו נסים כי ה' אוהב אותנו. הסברתי לילדים שכל המלחמות האלה היו לפני המון זמן, עוד לפני שהיה לנו צבא חזק שישמור עלינו, עוד לפני שהוקמה מדינת ישראל השייכת ליהודים.

פניתי לילדים שאבותיהם חיילים ואמרתי להם שבזכות אבא של... ושל... ששומרים עלינו, אין אף אחד שיכול לעשות לנו דברים לא טובים, כי אנחנו חזקים.

בתום המפגש חשתי מועקה היות שרציתי למנוע את השאלות, אך הן עלו. ניסיתי לחשוב: האם אני צריכה למנוע מלשאול ולומר לילדים שהכול בסדר, או לדעת להגיד שלפעמים לא הכול ורוד ושלא תמיד אנחנו מנצחים? הייתה לי דילמה קצת קשה, משום שהילדים בגן שלי קטנים ונפגשים בפעם הראשונה עם נושא השואה, ולא רציתי לגרום להם פחדים מהנושא. לכן החלטתי שלא לחזור ולספר לילדים שהמלחמה נגמרה לא טוב, מכיוון שאני חושבת שהילדים הללו יגדלו ויספרו להם בשלבים מאוחרים את מצב היהודים בשואה, כאשר יהיו מוכנים לכך מבחינה נפשית ורגשית.

בזמן היצירה החופשית הכין אחד הילדים טלאי צהוב, גר אותו ורצה להדביק אותו על החולצה. כשראיתי זאת לא הבנתי מהיכן הוא יודע על הטלאי, שהרי לא דיברתי עליו במפגש ולא הזכרתי אותו במשך היום. כששאלתי אותו מה הכין סיפר לי שזה המגן דוד הצהוב שיהודים היו צריכים לשים על החולצה שלהם כדי שידעו שהם יהודים. לא רציתי שהילד ימשיך לספר על כך לילדים כדי שלא להעמיס עליהם עומס רגשי, לכן אחרי שהילדים סיימו את היצירה דיברתי עם הילד ההוא ורציתי לדעת מה הוא יודע וכיצד. הילד סיפר שאחותו הגדולה סיפרה לו על הטלאי הצהוב בבוקר, לפני שבא לגן. הילד סיפר שזה מה שהמורה שלה סיפרה להם בבית הספר. החלטתי שלא לפתח את השיחה, בניגוד להרגלי כגננת. בדרך כלל אני נוטה לפתח נושאים כאשר ילד מספר מהחוויות האישיות שלו, אך עם הילד ההוא לא רציתי לפתח את הנושא כדי שלא ידבר עם עוד ילדים שלא היו מוכנים לכך מבחינה רגשית.

השנה היה לי קושי גדול יותר להעביר את הנושא לילדים משהיה בשנים הקודמות. בעבר הייתי בטוחה בדרכי בנוגע להעברת נושא השואה בגן; השנה גרם לי המפגש עם חברות הפורום לתהיות בנושא. החברות הביעו לחץ מהנושא ושמעתי מהן גישות שונות. מגע זה עם מגוון דעות גרם לי לשאול את עצמי: עד כמה אני באמת יכולה לחשוף את הילדים לנושא רגיש זה? הפחד שלהם חדר גם אליי. לדעתי הפחדים של חברותיי נבעו מחוסר רקע לימודי על השואה. אני רואה את עצמי במקום אחר בגלל לימודי נושא במשך שנתיים והעברת הנושא בבית הספר ובגן. בשנים הקודמות גם לי היו חרדות מהוראת הנושא בגן, אך עצם ההכשרה במכללה והכנת המערכים מראש גרמו לי לביטחון בדרך שאני מאמינה בה. אני מאמינה שצריך לחשוף את הילדים לנושא, ואיני חושבת שצריך לחשוף לפניהם את כל הפרטים, אך אפשר לעדן את הסיפור ולהתאימו לרמת הילדים.

רפלקציה (רחלי)

אני מגיעה עם קושי מסוים לנושא הוראת השואה בעקבות טראומה שעברה בתי. כהורה סיפרתי על השואה לילדתי הקטנה בדרך שלא התאימה לה, בלי בשלות נפשית מצדה ובלי מודעות מצדי להעברת הנושא. בעקבות אירוע מצער זה הגעתי כגננת ליום השואה עם פחדים שאגרום לילדי גני צלקות כמו שנשאר לבתי.

לאחר שלמדתי את נושא הוראת השואה במכללה החלטתי להיעזר בערכה 'תומי', שכן היא מותאמת ליכולותיו הנפשיות והקוגניטיביות של הילד. בערכה יש התייחסות לסיפורו של ילד אחד בשואה, תומי, וזרכו הילדים יכולים להזדהות מנקודת מבט מוכרת להם. לפני שהתחלתי את הנושא עשיתי כמה חזרות ותרגלתי באלו מילים אני בוחרת להשתמש ואילו מסרים אני מעבירה, כדי שאגיע לגן ביום זה בביטחון. בזמן ההכנות ליום השואה, כאשר הכנו סיפורים, חשתי בנוח ולא היו לי חששות או דילמות על דרך העברת הנושא, היות שאני עוסקת בכתיבת סיפורים עם הילדים בגן פעמים אחדות במשך השנה. ביום השואה, כשהייתי צריכה לאגוד את הנושא יחדיו ולהסביר על משמעות היום, חשתי קושי. לבי הלם בחזקה מהתרגשות, ידיי הזיעו וקולי רעד עקב הלחץ שהייתי שרויה בו. כדי להירגע שתיתי כוס מים ושאפתי שאיפה עמוקה, והתחלתי לדבר עם הילדים בקול שקט וברור כדי שלא לשדר להם את הלחץ שהייתי נתונה בו.

ברצוני להוסיף את העול הנלווה שנוסף לי על הלחץ שהייתי שרויה בו, והוא מצד ההורים, שהביעו חששות בנוגע להעברת הנושא בגן וכיצד אני מעבירה אותו. הורים רבים לא הסכימו עמי שיש צורך לדבר על הנושא כבר בגיל הגן, היות שיש לילדים שנים רבות ללמידת הנושא. שלחתי להורים מכתב והסברתי בו את חשיבות העלאת הנושא כבר בגיל הגן, ופירטתי כיצד אני מעבירה אותו מתוך התמקדות בילד שניצל מהשואה והקים משפחה (ראו נספח 5). במפגש האחרון בסדרת המפגשים היה לי קל יותר להעביר את מה שתכננתי מראש, היות שהיה לפניי מערך כתוב. במערך הודגש מה אני אומרת, וזה הסב לי ביטחון שלא אתקע באמצע בלי שיהיה לי מה לומר בזמן הלחץ.

לאחר הצפירה חשתי הקלה; הרגשתי שהצלחתי להעביר את הנושא כפי שתכננתי. הילדים הרגישו צורך להזכיר את ההווה, את הצבא החזק שיש לנו ואת מדינת ישראל. הם ביקשו לדעת עוד קצת פרטים על תומי, היכן הוא חי היום, כמה ילדים יש לו ובמה הוא עוסק. לא היו לי כל התשובות, אבל הבטחתי שאברר. סיימנו את המפגש בפרק תהלים, מזמור קכא, שאנו אומרים בכל יום. הרגשתי שהילדים אומרים את הפרק בעצמה רבה שלא הייתה עד כה. השנה חוויתי הצלחה בהעברת הנושא בגן, ואני מרגישה בטוחה יותר

לדבר עם הילדים על הנושא. קיבלתי חיזוקים חיוביים מהורים שהביעו הערכה כלפי על שהצלחתי להעביר את הנושא לילדים בלי להשאיר טראומה.

סיכום משותף

כגננות לילדים במגוון גילים אנו מחויבות להתאים את המערך לעולמם של הילדים בהתאם לרמת ההתפתחות שלהם. התאמנו את המערכים ליכולת הרגשית והקוגניטיבית של הילדים בגילי טרום־חובה וחובה מתוך הגנה על נפש הילד. פיתחנו מערך משותף זה, כאשר לשתינו היו גני טרום־חובה. שנה לאחר מכן קיבלה רחלי גן חובה, וכך יכולנו להשוות את גישתנו בשני הגילים. בגן טרום־חובה הילדים נפגשים לראשונה עם נושא השואה ומתחילים לגבש את מחשבותיהם בנדון; בגן חובה הילדים באים עם ידע בנושא, ולכן בגילי חובה צריכים להיות רגישים יותר לתגובות הילדים. רמת הדיון של ילדים בגן חובה לאחר הסיפור שונה מרמת הדיון עם הילדים בטרם־חובה. בגן חובה השאלות מעמיקות יותר, יש יותר שאלות על זהותו של תומי ועל משפחתו וכן על מדינת ישראל כמדינה חזקה היכולה לשמור על גבולותיה ועל אזרחיה. לעומת ילדי טרום־חובה, שהתעניינו יותר בצבא ובחיילים החזקים, רצו הילדים בגן חובה לדעת שהם במקום בטוח. שינוי נוסף הדרוש בגן חובה הוא תוספת זמן להעמקה בנושא. לסיכום, אנו חושבות שרמת הקושי של הגננות עם הוראת נושא השואה בגן זהה בגילי טרום־חובה וחובה מעצם מורכבות נושא השואה, היות שיש חשש להשאיר ילדים בפחד, בטרומה ובחרדה ממנו.

נספח 1: תיעוד דברי הילדים והסיפורים שיצרו – גן צוריה, טרום־חובה

תגובות הילדים לתמונות

מ': הירח ישן במיטה, ויש לו כרית ושמיכה שיהיה לו נוח לישון.

א': תומי הוא סופרמן שמן שיש לו כפפות ויש לו משהו שדוחף אותו. הוא שמן בגלל שהוא אכל הרבה.

ה': לתומי יש יומולדת והוא בן שלוש כי יש שלושה נרות והוא מאוד שמח מהעוגה שהכינו לו כי היא מאוד יפה וגדולה.

נ': לתומי יש הרבה כוח, הוא מטפס על קופסה ורואה מהחלון שמים ועץ ומדרגות, והוא מאוד אוהב לראות את האנשים שנמצאים למטה.

ז': תומי לובש פיג'מה, אבל הוא לא רוצה, ולכן הוא כועס ומרביץ.

ת': תומי שם יד על הבטן, והוא כועס בגלל שכואבת לו הבטן.

הסיפור שהילדים חיברו בעקבות התמונות:

לתומי יש יומולדת. אחרי שעשו לו יומולדת הוא כועס, כי הוא רוצה לישון, הוא היה עייף מהיומולדת. הוא חלם שהוא ילד גדול וחזק ושהוא רוצה ללכת לקיר של בית המקדש וכאבה לו הבטן והוא התעורר.

נספח 2: הסיפור שחיברו הילדים בעקבות התמונות – גן רחלי, גן חובה

1. הירח הולך לישון וחולם חלום, ובחלומו הוא רואה שהכוכבים נוצצים בכל מיני אורות מיוחדות ואדום, כחול ירוק ולבן. ואז מגיע רכב ירוק צבאי וממנו יורד לוחם אביר שמתאגרף ונלחם עם תינוק בעל כפפות אגרוף, ואז התנין בורח לים על סירה ושט להודו לאנשים שחורים. ולבסוף מגיע לאזור קר – לאסקימוסים, ושם הוא נשאר לחיות.
2. פעם אחת היה ילד שקראו לו ניתאי, הוא קם בבוקר ורצה ללכת לרכבת, ואבא ואימא שלו אמרו לו שאפשר לשחק ברכבת. ואז הוא שיחק ברכבת עד שההורים שלו כעסו עליו שהוא ישתולל ברכבת, ואמרו לו לך לשחק בחוץ, היום יפה, השמש זורחת, במרום יש פרפרים ואפשר ללבוש מכנסיים קצרים ויש פרחים עם ריח טוב. בינתיים אבא ואימא הכינו הפתעה לניתאי, כי היה לו יום הולדת של גיל שלוש. הם הביאו מלא פירות ועוגות, מיצים ואורחים, עד שהוא נהיה שמן מאוד.

נספח 3: סיפורו של תומי – מפגש שלישי

פעם, עוד לפני שנולדתם, עוד לפני שהיו לנו מדינה וצבא, היה ילד חמוד שקוראים לו תומי. תומי היה ילד בן שלוש, כמעט בגיל שלכם. הוא אהב לשחק בכדור ובבובות. תומי גר בארץ רחוקה שקוראים לה צ'כיה. ואז התחילה מלחמה, לפני הרבה שנים, הרחק מאתנו. היהודים סבלו במלחמה זו כי היו גרמנים שלא אהבו את היהודים ולא התייחסו אליהם בכבוד. הם לא הרשו להם להיכנס לחנויות שלהם בגלל שהם יהודים, הם לא הרשו להם לשבת אתם על אותו ספסל. הגרמנים שלא אהבו את היהודים אילצו אותם לעזוב את בתיהם, כדי שהם לא יגורו אתם. כל היהודים, גם המשפחה של תומי, נדרשו בפקודת הגרמנים להיכנס לתוך גטו. גטו הוא כמו שכונה, מקום קטן שכל היהודים בצ'כיה היו צריכים להיכנס אליו. כל המבוגרים והילדים היו צריכים להיות בו והייתה בו צפיפות.

תמונה של ילד עם מזוודה – "תומי היה צריך לבחור מכל המשחקים שלו משחק אחד ולהכניס למזוודה. הוא היה צריך לעזוב את המיטה שלו, את כל הדברים שהוא אהב. תומי עומד על החלון והוא מסתכל ואין לו כל כך מה לראות, העץ עירום, העורב עף בשמים, והוא עומד ומסתכל ותוהה מתי הוא יחזור לבית שלו ויעזוב את הגטו".

תמונה של קופסת אוכל – "תומי קיבל חבילת ממתקים מאנשים שמחוץ לגטו והוא היה מאושר כיוון שהוא לא קיבל דברים כאלו בגטו. היה חסר אוכל בגטו, ולכן הוא התרגש כל כך מהחבילה". תומי לא באמת קיבל חבילה, אבא שלו צייר לו את התמונה כדי שידע שמחוץ לגטו אפשר לקבל חבילות.

תמונה של עוגה – "תומי הגיע לגטו כשהיה תינוק בן ארבעה חודשים, וכשטומי הגיע לגיל שלוש, אבא של תומי, בדריך, חשב מה לעשות לטומי ביום ההולדת – מה אתם רואים בתמונה? ילדים: "עוגת יום הולדת". – "אתם אוהבים עוגות? – "כן!" – "אילו?" – "שוקולד, קצפת והמוון סוכריות". – "אילו מצרכים צריכים כדי להכין עוגת יום הולדת?" – "קמח, סוכר, שוקולד,

שמן, מים, סוכריות". בגטו לא היו כל המוצרים הללו, לכן אבא ואימא של תומי לא יכלו להכין לתומי עוגת יום הולדת. אבא של תומי צייר לתומי עוגת יום הולדת עם שלושה נרות, כי הוא היה בן שלוש, במקום להכין לו עוגה אמתית.

תמונה של חלון – וילון כחול – "תומי היה צריך ללכת לישון בגטו עם עוד הרבה אנשים. היה לו צעצוע אחד שהוא לקח אותו אתו, ולא היה לו נעים, לכן אימא של תומי ניסתה לעזור לו ותפרה לו וילון שיוכל לכסות את מיטתו, והווילון הפריד בין תומי לשאר האנשים".²

2. התמונות באדיבות המוזאון היהודי בברלין.

Children's book with Drawings: 'Für Tommy zum Dritten Geburtstag in Theresienstadt 22. 1. 1944', Theresienstadt 1944; Thomas Fritta-Haas, photo: Jewish Museum Berlin, Jens Ziehe.

נספח 4: המשך סיפורו של תומי – מפגש רביעי

סיפרנו לילדים שאת כל התמונות שדיברנו עליהן ואת כל התמונות הנמצאות בספר צייר אבא של תומי. אבא של תומי היה צייר, והוא אהב את תומי כל כך ורצה לשמח אותו כאשר היה בן שלוש, אך לא ידע איך לחגוג לתומי יומולדת כי בגטו לא היו ממתקים ולא היו עוגות, לכן הוא חשב להכין לו הפתעה מיוחדת ומקורית. אבא של תומי הכין לו ספר תמונות עם כל מיני דברים שקרו לתומי; הוא הכין לו ציור של עוגת יומולדת במקום להביא לו עוגה אמיתית; הוא צייר לו תמונה עם כל מיני כלי נגינה. אבא של תומי רצה לספר לו שהוא אוהב מאוד מוזיקה, ובספר יש תמונות של כל מיני מקומות בעולם שאבא של תומי רצה שתומי ידע עליהם.

בחלק השני של המפגש, כמה דקות לפני הצפירה, המשכנו את הסיפור וסיפרנו לילדים שאבא של תומי לא הספיק להביא לו את אלבום הציורים שהכין בעבורו מפני שהגרמנים לקחו את אבא של תומי.³ ורק כשתומי היה גדול, חבר של אבא של תומי, שגם הוא היה צייר נתן לתומי את אלבום הציורים, ותומי נזכר באבא שלו.

סיפרנו לילדים שהיום תומי כבר גדול, שהוא סבא ושהוא גר בארץ ישראל ויש לו נכדים בגילם של הילדים בגן. כמה דקות לפני הצפירה קראנו לילדים את העמוד האחרון בספר, שבו תומי המבוגר מספר לילדים את הסיפור על הספר.

כאשר סיימנו לקרוא את הסיפור הנחינו את הילדים שבזמן הצפירה יחשבו על תומי.

3 בחרנו לומר שהגרמנים לקחו את אבא של תומי ולא הרגו אותו, היות שיש בגן ילדים צעירים בני שלוש, ולא רצינו להפחיד אותם כדי שלא יעשו השלכה מיידית על חייהם הפרטים.

נספח 5: מכתב ששלחנו להורים לפני יום השואה

להורים שלום,

השבוע נעסוק בסדרת מפגשים לקראת יום השואה. מטרת המפגשים היא לרכך את הנושא למען ילדי הגן הצעירים. הילדים יתנסו בהכנת סיפור משותף על ילד המצויר בגלויות (הגלויות נסרקו מתוך הספר של תומי). כל קבוצת ילדים תציג את הסיפור שהמציאה בעקבות הגלויות.

ביום השואה אספר על דמותו האמתית של תומי, החי בארץ ישראל ויש לו ילדים ונכדים, אך פעם היו לו חיים אחרים. אתאר מעט את החיים הטובים שהיו בגרמניה ולאחר מכן את המלחמה שהחלה, ונגזרו בה גזרות קשות על היהודים. הדגש הוא שהמלחמה ההיא הסתיימה, שהיו יהודים גיבורים וכעת יש לנו צבא ומדינה וכו'.

צירפתי מאמר שיכול לעזור קצת בהתמודדות עם הנושא.

המאמר "אמא, מה זה שואה?" / מיקה שמיר מתוך כתבה שפורסמה באתר Mako.

<http://www.mako.co.il/home-family-kids/education/Article-56f8d7e1cd2c021004.htm>